

KS. JÓZEF HERMAN OSIŃSKI – W GRONIE PIJARÓW

Jan Henryk TAFF

Kolegium Zakonu Pijarów, Rzeszów
e-mail: taff@pijarzy.pl tel.: 507829746

Streszczenie: W artykule przedstawiono historię Zakonu Pijarów poczynając od jego powstania w 1614 r. w Rzymie. Opisano też działalność pijarów w Polsce, od ich sprowadzenia w 1642 r. Omówiono działalność pijara-reformatora ks. Stanisława Konarskiego (1700-1773) i innych wybitnych polskich pijarów. Przedstawiono krótko życiorys pijara ks. J. H. Osińskiego (1738-1802), jego zainteresowanie chemią i fizyką, jego działalność wydawniczą w szczególności jako autora pierwszego polskiego dzieła w dziedzinie elektryczności o ubezpieczeniu od piorunów.

Słowa kluczowe: Zakon Pijarów. Ks. J. H. Osiński, pioruny.

1. WSTĘP

Zakon Pijarów powstał w Rzymie najpierw jako *Kongregacja Paulińska Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych* zatwierdzona przez *breve* papieża Pawła V *Ad ea per quae* z 1617 roku. Papież Grzegorz XV w 1621 roku przekształca kongregację w zakon o pełnej nazwie *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum (Zakon Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych)*. Konstytucje zakonu zostały zatwierdzone także przez Grzegorz XV w 1622 roku, a w nich został określony cel działalności według czwartego ślubu: *nauczanie ubogich dzieci i młodzieży* i hasło wspólnoty – *Pietas et litterae (Pobożność i nauka)*. W użyciu jest też skrócona łacińska nazwa zakonu *Ordo Scholarum Piarum (Zakon Szkół Pobożnych)*. To „piarum” wymawiane z właściwym łacińskim akcentem „pijarum” dało w Polsce nazwę „pijarzy” albo „Szkoly Pobożne”.

Zakonnicy żyjąc we wspólnotach naśladowują Chrystusa przez praktykę rad ewangelicznych ubóstwa, czystości i posłuszeństwa. Prócz tego, każdy zakon ma swój charyzmat ukierunkowujący do pełnienia służby we wspólnocie Kościoła. Wśród najwcześniejszych powstałych zakonów benedyktyni oddziaływali na polu życia religijnego, naukowego, społecznego i gospodarczego. Wynikiem ich działalności są m.in. zabytkowe, ręcznie pisane księgi, melodie pieśni liturgicznych, piękne ogrody, wspaniałe budowle osadzone na skałach. Cystersi osiedlali się na dolinach, byli propagatorami sztuki agrarnej, uczyli karczować lasy, osuszać podmokłe tereny, uprawiać nowe odmiany roślin, budować gorzelnie i młyny. Powstały też zakony kaznodziejskie, rycerskie, szpitalne, szkolne...

2. HISTORIA ZAKONU PIJARÓW

Zakon Pijarów założył hiszpański kapłan św. Józef Kalasancjusz (José de Calasanz, 1557–1648). Będąc świetnie wykształconym i zasłużonym w rodzimej diecezji

Urgel, w 1592 roku udał się do Rzymu, aby odebrać godności kościelne. Oczekując na ich nadanie zamieszkał u kard. Marcantonio Colonna, zaangażował się w życie religijne Wiecznego Miasta i działalność charytatywną. Równocześnie poznawał warunki życia mieszkańców. Uderzyło go materialne i duchowe ubóstwo dzieci, do tego stopnia, że porzucił myśl o karierze kościelnej i w 1597 roku zorganizował dla nich na Zatybrzu, przy kościele św. Doroty, szkołę. Nauczał w niej sam, ale i pozyskał do tego innych nauczycieli formujących się we wspólnotę religijną. Była to pierwsza w Europie szkoła bezpłatna, dostępna dla wszystkich bez względu na stan, rasę i religię. Ponieważ przybywało szybko uczniów – w 1602 roku było ich około pięciuset – szkoła została przeniesiona w pobliże Piazza San Pantaleo. Niebawem nastąpiło pomnożenie szkół ze względu na ich zapotrzebowanie. Liczny też był wzrost nauczycieli-wolontariuszy, co ze strony kościelnej przyczyniło się do zinstytucjonalizowania ich we wspólnotę nauczycieli – pijarów. Wśród nowości i osiągnięć systemu wychowawczego św. Józefa Kalasancjusza wlicza się: demokratyzowanie szkoły, wytyczanie jej nowych zadań kulturalno-społecznych (rozwój intelektualny i moralny uczniów), wprowadzenie do szkoły kaligrafii i rachunków przydatnych w różnych zawodach, języka ojczystego, nauczania równoczesnego zamiast indywidualnego, podziału na klasy, ramowego programu nauki i rozkładu zajęć oraz unormowanie i ograniczenie do minimum kar. Nauczyciel według Kalasancjusza jest narzędziem Chrystusa, ma posiadać odpowiednią wiedzę i kwalifikacje moralne aby nie zrażać i nie zniechęcać uczniów do szkoły i nauki, ma też być wyrozumiały i ma się dostosowywać do możliwości intelektualnych ucznia. W roku 1617 dekretem papieża Pawła V został też pozytywnie rozwiązany zaistniały problem możliwości przyjmowania do szkół pijarskich dzieci pochodzących z bogatych sfer: zakon ma nauczać przede wszystkim dzieci biedne, ale nie można odmawiać przyjęcia bogatym; może być przecież ubóstwo materialne i duchowe. Wzmocnione to zostało w roku 1644 decyzją z której skorzystano w Polsce: „Niech (pijarzy) uczą bez różnicy stanu i zamożności, za opłatą lub bez żadnej opłaty”.

Do Polski pijarzy zostali sprowadzeni w 1642 roku, jeszcze za życia Kalasancjusza, staraniem króla Władysława IV oraz przedstawicieli rodów Ossolińskich, Lubomirskich i Potockich. Był to wynik poszukiwań przez co świątelsze elity nowoczesnego szkolnictwa dla reformy istniejących w Polsce szkół. Pierwsze domy zakonne pijarów powstały w Warszawie i Podolińcu, a następnie w Rzeszowie i Krakowie. Od samego początku, w oparciu o przeniesione

do Polski idee kalasantyńskie, zaczęli pijarzy tworzyć swoje pierwsze szkoły.

Sto lat później było już około 300 zakonników w dwudziestu domach zakonnych i związanych z nimi szkołami czy kolegiami (szkołami i bursami). Wówczas też nadszedł czas reformy tegoż szkolnictwa za sprawą wybitnego pijara ks. Stanisława Konarskiego (1700-1773). On to, po powrocie ze studiów w Rzymie oraz pobycie we Francji, Niemczech i Austrii, w 1729 roku, w powiązaniu z wpływowymi rodami i stronnictwami, próbował zaangażować się w działania polityczne dla poprawy sytuacji Rzeczypospolitej. Szybko jednak zorientował się, że na tej drodze było to niemożliwe. Zauważył, że kraj pogrążony był w anarchii, uwikłany w wewnętrzne zamieszki, trawiony korupcją, prywatą i egoizmem, nie było sądownictwa, prawodawstwa, wojska, rządu, skarbu, wolność skumulowana w formule *liberum veto* przerodziła się w swoje przeciwieństwo. Postanowił więc przygotować odpowiednie elity, i to od podstaw, kształcąc i wychowując tych, którzy będą w przyszłości odgrywać w społeczeństwie ważne role. Dla nich (szlachetnie urodzonych) założył w Warszawie 1740 roku Collegium Nobilium, a dla wszystkich szkół pijarskich przygotował program reformy nauczania i wychowania. Zawarty on był w przyjętych przez kapitułę prowincjalną pijarów w 1753 roku *Ordinationes...* (*Ustawach wizytacji apostolskiej...*). Dokument wskazywał zasady reorganizacji życia zakonnego tak, by pijarzy lepiej służyli młodzieży i doskonalili metody wychowania i nauczania w prowadzonych kolegiach. Program edukacji według ks. Konarskiego można w skrócie ująć następująco: podstawą i źródłem jest religia, jej zasady i wskazania zawarte w Ewangelii; wychowywać człowieka kierującego się rozumem; wdrażać w nabywanie cnót przez personalizację w wychowaniu; wychowanie należy przepajać duchem patriotycznym i obywatelskim; lekcje miały być prowadzone w języku polskim przy znajomości języków nowożytnych; w programie nauki miały się znaleźć nowe przedmioty: historia i geografia Polski, prawo ojczyście, filozofia *recentiorum* (nowsza), matematyka, przyroda, fizyka doświadczalna, astronomia uwzględniająca zdobycze Kopernika, zasady architektury, rysunek techniczny, ćwiczenia fizyczne, jazda konna, fechtunek, nauka tańca; uczniowie mieli mieć do dyspozycji mapy, globusy, lunety...; podstawową pomocą miała być biblioteka ze zbiorami literatury polskiej i obcej, dalej teatr szkolny, drukarnia wydająca podręczniki i prace profesorów. Według powszechnej oceny, wprowadzone przez ks. Konarskiego reformy przyniosły zamierzone owoce w postaci wzmocnienia i naprawy instytucji państwa, uporządkowania politycznego i moralnego życia publicznego. On sam nazwany został Ojcem Narodu, osiągnął zamierzony cel zawarty w ideale wychowania *człowieka uczciwego i dobrego obywatela*.

3. WYBITNI PIJARZY

Prócz ks. Stanisława Konarskiego należy wymienić innych wybitnych pijarów tworzących wspaniałe środowisko zakonników-nauczycieli, twórców kultury złotej epoki pijarskiej XVIII-XIX wieku: ks. Ignacy Konarski, brat ks. Stanisława – założyciel pierwszej szkoły zawodowej w Opolu Lubelskim, ks. Jakub Falkowski – twórca pierwszego zakładu dla głuchoniemych w Warszawie, ks. Bonifacy Jundziłł – założył uniwersytecki ogród botaniczny w Wilnie, ks. Józef Herman Osieński – zasłużony

w dziedzinie fizyki i chemii, ks. Patrycy Szkaradkiewicz – wstawił się w naukach matematycznych, ks. Teodor Waga – świetny znawca prawa, współtwórca z ks. St. Konarskim i innymi zbioru praw *Volumina legum*, ks. Onufry Kopczyński – autor pierwszej gramatyki języka polskiego (jest autorem ok. sześćdziesięciu terminów gramatykalnych, m.in.: *zgłoska, głoskowanie, samogłoska, rzeczownik, przymiotnik, przysłówek, zaimek, przyimek, wykrzyknik, liczba mnoga, rodzaj żeński, nijaki*, wszystkie nazwy przypadków, większość terminów z zakresu interpunkcji, jak *przecinek, dwukropek, średnik, łącznik*, ponadto *nawias, odsyłacz, przenośnia* itd.), ks. Ignacy Zaborowski – autor pierwszego w Polsce wydania logarytmów, ks. Damian Stachowicz – nauczyciel muzyki i kompozytor wielu utworów muzyki baroku, ks. Antoni Wiśniewski – inicjator nowych prądów filozoficznych w Polsce. Z Towarzystwem do Ksiąg Elementarnych współpracowali księża: historycy Kajetan i Wincenty Skrzetuscy, prawnik Antoni Popławski, teoretyk literatury – Filip Nereusz Golański. Wielu pijarów przynależało do Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Znany jest powszechnie działacz polityczny i społeczny ks. Piotr Ściegienny, który – jak wielu pijarów – po skasowaniu przez zaborców zakonu działał jako ksiądz diecezjalny. „Ks. Piotr” – postać z *Dziadów* A. Mickiewicza to pijar ks. Józef Kalasanta Lwowicz, przyjaciel poety, członek Towarzystwa Filomatów, duchowy przywódca młodzieży wileńskiej. Ojcem chirurgii polskiej jest pijar brat Rafał Czerwiakowski.

Ks. Stanisław Konarski w uznaniu zasług od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego – mecenasa kultury, znawcy i kolekcjonera dzieł medalierskich – otrzymał specjalnie wybitny, według projektu króla medal „SAPERE AUSO” („Temu, który odważył się być mądrym”). Kilkunastu innych pijarów otrzymało ustanowiony przez króla numizmat z inskrypcją: „MERENTIBUS” („Zasłużony”).

4. KS. JÓZEF HERMAN OSIŃSKI

W tej panoramie pijarskich luminarzy poczesne miejsce zajmuje „pierwszy polski elektryk” ks. Józef Herman Osieński (1738-1802) – by wymienić szerokie spektrum jego działalności: pionier z zakresu fizyki, chemii, hutnictwa, metalurgii, geologii, fizjologii roślin w Polsce, entuzjasta budowy i lotu balonów; wybitny nauczyciel, wychowawca, autor i tłumacz podręczników.

Urodzony 4 marca w Dobrzykowie k. Płocka, do zakonu pijarów wstąpił 20 VIII 1755, nowicjat odbył w Podolińcu. W latach 1757-60 studiował humaniora w Rzeszowie, następnie logikę i filozofię w Międzyrzeczu Koreckim. Po tych studiach, zgodnie z praktyką zakonu, został nauczycielem poetyki w Międzyrzeczu przez 2 lata oraz w Warszawie w 1763 roku. W latach 1764-65 studiował teologię w Warszawie, po czym został skierowany do Wielunia jako profesor języka łacińskiego i filozofii. Z rekomendacji władz zakonu wyjechał jako opiekun młodego magnata Stanisława Sołtyka, późniejszego senatora i marszałka Sejmu Księstwa Warszawskiego, do Wiednia (1768-71) i Paryża (1772). Zgodnie z osobistą pasją i chłonnością umysłu poświęcał czas na pogłębianie wiedzy i poznawanie najnowszych europejskich publikacji naukowych, zwłaszcza z dziedziny fizyki, chemii i botaniki, i na osobiste kontakty ze znakomitymi przedstawicielami świata nauki. Pobyt w Wiedniu zaowocował m.in. znajomością ze znanym chemikiem i przyrodnikiem Nikolausem Jacquinem, którego prace wywarły na niego

ogromny wpływ. Wrócił do kraju w 1772 roku z zasobem książek i instrumentów fizycznych. W warszawskim Collegium Nobilium wykładał matematykę i filozofię. Zorganizował pierwszą w stolicy szkolną pracownię chemiczną. Od 1779 roku urządził w teatrze Collegium publiczne wykłady z fizyki i chemii połączone z pokazami doświadczeń. Zachodził na nie sam król Stanisław August, a z powodu licznej widowni (prócz uczniów) wprowadzono wstęp za bezpłatnymi biletami. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W roku 1787 decyzją władz zakonnych został przeniesiony do Łomży, gdzie był przełożonym wspólnoty pijarów, a od roku 1790 do 1792 także rektorem szkoły. Od 1793 roku przebywał w Górze Kalwarii pełniąc do 1797 roku funkcje rektora kościoła i kolegium. Zakon skazany był wtedy na znoszenie trudności stawianych ze strony zaborców wobec zakonników i prowadzonych szkół. Doskonały pedagog ks. Osiński wrócił jeszcze w 1797 roku do Warszawy do wykładów z fizyki. Równocześnie w zarządzie zakonu pełnił funkcję pierwszego asystenta prowincjała. Zmarł 13 marca 1802 roku.

Pierwszą wydaną drukiem książką Osińskiego i pierwszą w tej dziedzinie w Polsce jest *Fizyka doświadczeniemi potwierdzona przez X. Jozefa Hermana Osinskiego Scholarum Piarum w Collegium Nobilium filozofii i matematyki profesora krótko zebrana. W Warszawie 1777. W Drukarni J.K. Mci i Rzplitey u XX. Schol. Piar.* W formie rozszerzonej i uzupełnionej został wydany pierwszy jej tom w 1801 roku, a tom drugi – pośmiernie w opracowaniu ucznia i współpracownika, również pijara ks. Jana Bystrzyckiego w 1803 roku. Książka ta stała się popularnym podręcznikiem i doczekała się aż 10 wydań. Pionierską w Polsce była również jego książka z elektrotechniki pt.: *Sposob ubezpieczaiący życie y majątek od piorunów przez X. Jozefa Osińskiego Scholarum Piarum wyłożony. Z figurami. W Warszawie 1784. W Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum.* Inne wydane drukiem dzieła ks. Osińskiego to: *Opisanie polskich żelaza fabryk* (1782), *Gatunki powietrza odmiennego od tego w którym żyjemy* (1783), *Robota maszyny powietrzney pana Mongolfier* (1784), tłumaczenie *Nauka o gatunkach i szukaniu rudy żelazney, topieniu jej w piecach...* (1782, drugie wydanie w 1817 r.). Edytorskie osiągnięcia ks. Osińskiego i innych pijarów były zapewne rezultatem rozporządzeń wspomnianych pijarskich *Ordinationes...*, które mówiły, że *od pracy nauczycielskiej można uzyskać czasowe z niej zwolnienie na pisanie i publikowanie.* Przedstawiając rozległość zainteresowań, uzdolnień i osiągnięć ks. Józefa Hieronima Osińskiego podczas sesji naukowej z okazji Jubileuszu 350-lecia działalności zakonu pijarów w Polsce w Warszawie w 1992 roku inż. Jerzy Jasiuk, długoletni dyrektor Muzeum Techniki w Warszawie, nazwał go słusznie *renesansowym pijarem doby oświecenia.*

5. ZAKOŃCZENIE

Nowatorskie prowadzenie i reformowanie się pijarskich szkół pociągnęło za sobą reformę wszystkich szkół w Polsce w XVIII wieku. Dzieło prowadzenia szkół przez świątłych nauczycieli i wychowawców z zakonu pijarów we wspomnianej epoce zaowocowało najbardziej w tych, którzy byli odbiorcami ich trudu, wnoszących w dzieje społeczeństwa owoce swojej pracy i mądrości swoich mistrzów. Wyliczmy zatem sławnych uczniów Collegium Nobilium i innych szkół pijarskich: bohater narodowy – T. Kościuszko, twórca teatru narodowego – W. Bogusławski, twórca opery narodowej – S. Moniuszko, twórca historiografii polskiej – J. Lelewel, światowej sławy geolog i geograf – I. Domeyko, marszałkowie sejmu – S. Małachowski i I. Potocki, poeta-powstaniec – S. Goszczyński, *Kordian* bohater dramatu J. Słowackiego – ex-kleryk pijarski W. Smągłowski, prowadzący wojsko do powstania listopadowego – P. Wysocki, inż. Kierbedź, pisarze-poeci: F. Zabłocki, J. Ursyn-Niemcewicz, autorzy hymnów: *Mazurka Dąbrowskiego* – J. Wybicki i *Boże, coś Polskę* – A. Feliński. Ponad stu posłów Sejmu Czteroletniego zwanego Wielkim, który zniósł zgubne *liberum veto* i stworzył *Konstytucję 3 maja* było absolwentami szkół pijarskich.

6. PODSUMOWANIE

Działalność zakonu Pijarów miała wielki wpływ na rozwój szkolnictwa, nauki i kultury w Polsce. Pionierską rolę w dziedzinie elektryczności odegrały prace ks. Józefa Hermana Osińskiego. Śledząc rozwój nauki i techniki w Polsce warto zainteresować się tymi pracami.

7. BIBLIOGRAFIA

1. Ks. Ignacy Chodynicki, *Dykcyonarz uczonych Polaków zawierający rysy ich życia*, t. II., Lwów 1833.
2. o. Jan Innocenty Buba Sch.P.: *Józef Henryk Osiński, pierwszy elektryk polski, hutnik i chemik*, [w:] *Pijarzy w kulturze dawnej Polski*, Praca zbiorowa, 1982, Nakładem Polskiej Prowincji XX Pijarów, Kraków.
3. Jerzy Jasiuk: *Renesansowy pijar doby oświecenia. Rzecz o Józefie Hermanie Osińskim*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX w.*, pod redakcją Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa-Kraków 1993.

Przytoczone powyżej źródła wykorzystane do przedstawionego przeze mnie popularnego opracowania o ks. J. H. Osińskim nie zawierały informacji na temat jego drugiego (1778) i trzeciego (1783-86) pobytu w Rzeszowie, o czym napisał dr Tadeusz Ochenduszek w swoim artykule nt. *Związki Józefa Hermana Osińskiego z Kolegium Pijarskim w Rzeszowie*. Może to być ważny przyczynek do biografii ks. Osińskiego.

PRIEST JÓZEF HERMAN OSIŃSKI – IN THE CIRCLE OF PIARISTS

The article presents the history of the Order of Piarists starting from its inception in year 1614 in Rome. It also describes Piarists activity in Poland, since they were brought in year 1642. The activities of priest S. Konarski (1700-1773) a Piarist-reformer and other prominent Polish Piarists are also discussed. The paper presents a short biography of Piarist priest J. H. Osiński (1738-1802), his interest in chemistry and physics, his publishing activities, in particular, as the author of the first Polish electricity works in the field of insurance against lightning.

Keywords: Order of Piarists, priest Osiński, lightning.

